

Usatenko I.A.

Odessa I.I. Mechnikov National University

DEVELOPMENT OF FEMALE MOVEMENT IN REFLECTION OF THE WORLD-SYSTEM'S ANALYSIS OF IMMANUEL WALLERSTEIN

Summary

This article considers and analyzes the opinion of the American sociologist Immanuel Wallerstein on the formation and evolution of female movement in the capitalist world-system. The scientist supposes, that it is only one of the anti-capitalist's directions, which was formed in the mid-nineteenth century. The Women's movement was influenced by the second World's revolution of 1968, which aim were to achieve an actual equality between men and women and the submitting of the fundamental rights and freedoms to the minorities.

Keywords: World-System's analysis, the Capitalist World-Economy, anti-systemic movements, World revolution, sexism, female movement, suffrage, three waves of feminism.

УДК 94(410.1):352.075:614.78«13/14»

ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ З ПОЛІПШЕННЯ САНІТАРНО-ГІГІЄНИЧНОГО СТАНУ МІСТ АНГЛІЇ В XIV-XV СТОЛІТТІ

Чередніченко О.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У запропонованій статті аналізується діяльність органів центральної та місцевої влади, спрямована на поліпшення санітарно-гігієнічного стану міст Англійського королівства в XIV-XV ст. Простежується, яким чином на вироблення санітарно-гігієнічної політики мали вплив пізньосередньовічні епідемії та епідеміологічні уявлення. З'ясовується місце охорони суспільного здоров'я в ієрархії пріоритетів центральної та місцевої влади. Розкривається провідна роль Лондона в утвердженні нових вимог до міської санітарії та гігієни. Автор доходить висновку, що вжиті заходи мали більшу ефективність, ніж донедавна визнавалося в історіографії.

Ключові слова: пізньосередньовічна Англія, міська історія, охорона громадського здоров'я, санітарія, гігієна.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиріч історична наука зазнала значних змін. Під впливом антропологічного підходу істотно послабилися історіографічні позиції традиційної події історії, натомість на перший план вийшла історія повсякдення – як у ментально-психологічному, так і в матеріально-побутовому вимірах. До останнього належить і такий предмет, як санітарно-гігієнічне становище тієї чи іншої місцевості в певний період часу. Саме розробці даного напрямку у вітчизняній медієвістиці – на прикладі міст Англії XIV-XV століть – присвячена дана стаття. Серед іншого, воно надасть необхідний матеріал для майбутнього компаративного дослідження з історії повсякдення середньовічних міст України в загальноєвропейському контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На окремих аспектах досліджуваного питання історики акцентували увагу ще наприкінці XIX ст., коли панувала думка про відсутність будь-яких дієвих санітарно-гігієнічних заходів в англійських середньовічних містах. Справді науковий підхід до проблеми вперше виявив Е.Л. Себін у серії розвідок про санітарно-гігієнічний стан середньовічного Лондона [1; 2; 3], а бурхливий розвиток середньовічної археології дозволив підкріпити умовляльні реконструкції на основі писемних джерел емпіричними даними [4; 5]. На сьогодні провідним фахівцем з історії медицини міст середньовічної Англії загалом та санітарії й гігієни зокрема є Керол Роукліф [6; 7; 8; 9], що наголошує на активності заходів центральної та місцевої влади в царині суспільного здоров'я. Вітчизняна історіографія ще не сказала свого вагомого слова з даного питання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Надто стійким, і то не лише в

свідомості широкого загалу, є уявлення про майже повну бездіяльність органів влади в питанні поліпшення санітарно-гігієнічного стану. Конкретні аспекти здійснення санітарно-гігієнічної політики найчастіше залишаються поза увагою. Найменш розробленим залишається питання про мотиви, які керували можновладцями в процесі ухвалення ними відповідних рішень.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження мотивації органів центральної та місцевої влади Англії XIV-XV ст. у здійсненні санітарно-гігієнічної політики, а також визначення міри її ефективності.

Виклад основного матеріалу. Охорона здоров'я, за винятком контролю за якістю продуктів харчування на міському ринку, не входила до визначених статутами та хартіями обов'язків міських посадовців [10, с. 203] (втім, не слід забувати, що на санітарний стан прямо впливало викладення вулиць бруківкою, яке вже з другої половини XIII ст. поступово входило до сфери відповідальності влади багатьох англійських міст; особи, відповідальні за цей процес, так само стежили за чистотою вимощуваних вулиць [11, с. 261; 3, 22]). На санітарно-гігієнічній діяльності влади міст Англії даного періоду позначався і не до кінця подоланий приватний характер середньовічного права. Хоча в Лондоні, Інсвічі, Бері-сент-Едмундсі, Фордвічі видавалися «асизи про будівлі» («Assize of Buildings») та «асизи про перепони» («Assize of Nuisance»), якими встановлювалися, зокрема, і певні санітарно-гігієнічні приписи до приватних будинків і земельних ділянок (особливо щодо розміщення вбиралень і стічних ям та недопущення блокування каналізаційних стоків), порушення цих вимог під-

лягали розгляду в спеціальному «суді асизи» лише за умови подання відповідного позову від іншої (як правиво, фізичної) особи; публічний же простір, за рідкісними винятками, залишався поза полем зору суду асизи [12, с. ix-xxxiv].

Вищезазначене, однак, зовсім не слід тлумачити як повну бездіяльність міської влади в царині суспільного здоров'я. Власне, перші нормативні акти міського походження, дотичні до санітарно-гігієнічної проблематики, з'являються не пізніше XIII ст. (зокрема, в Лондоні та Норіджі), тобто майже одночасно з самим початком міського самоврядування; протягом наступних століть інтерес англійських міст до цих питань лише зростав, на що логічно свого часу вказувала С. Рейнолдс [13, с. 128, 177].

Зрештою, уявлення про антисанітарію як про цілком нормальний для доби Пізнього Середньовіччя стан речей так само не відповідають дійсності. Так, людина Середньовіччя боялася смороду як такого, вважаючи його одним з головних чинників багатьох хвороб і епідемій, надто ж після руйнівної епідемії чуми 1348-9 рр. [14, с. 59] Мабуть, найбільш ємно про епідеміологічні уявлення англійського бюргерства свідчить скарга, подана до парламенту в 1380 р. мешканцями Холборна та Смітфілда: «через великий і жахливий сморід і смертоносну гидоту... люди, що мешкають і часто гостюють там [у вказаних районах], жалюгідно потерпають від хвороб у результаті зараження повітря, вищезгаданих гидот і смороду, а також багатьох лих, що, як відомо, слідує за тим» [цит. за: 8, с. 182].

Заслуговує на увагу думка Л. Торндайка про те, що люди Пізнього Середньовіччя перебували під впливом ідеї про самозародження шкідливих живих організмів з бруду та гниття, а отже, навряд чи стали б виявляти повну байдужість до викидів та сміття просто на вулицях міст [15, с. 196]. Насамкінець, як влучно зауважив Філіп Зіглер, той факт, що санітарно-гігієнічне становище і порушення відповідних приписів узагалі знайшли відображення в тогочасних писемних джерелах, уже сам по собі свідчить, що тотальна антисанітарія не вважалася чимось нормальним і природним [16, с. 128]. Яких же заходів вживала міська влада задля поліпшення становища?

Як одну з перших ознак переходу міської влади до нової санітарної політики часто розглядають заборону випускати свиней на вулицю; зокрема, саме боротьба зі свинями становила основний зміст виданого владою Лондона в 1285 р. розпорядження, яке Дж. Култон (не зовсім справедливо) вважав найпершим англійським нормативним актом міського походження, спрямованим на поліпшення санітарної ситуації [17, с. 330-331]. Проте в Кембриджі, згідно з постановою 1445 р., вигул свиней було дозволено в нічний час, у Беверлі обмеження не стосувалися порослих свиней, а в Лестері – окільцьованих. Якщо ж додати до цього той факт, що чимало відомих випадків штрафів, зокрема, у Вінчестері [18, с. 171] та Вестмінстері [19, с. 225-226], пов'язані з компенсацією матеріальних збитків, завданих свинями, що залишилися без нагляду, а в Норіджі [6, с. 308] – з дітьми, убитими та покаліченими свинями та собаками, то, на нашу думку, напрашується висновок, що запроваджені обмеження мали на меті радше безпеку громадян та їхнього майна, ніж поліпшення санітарного стану міст (не виключений і вплив символічного значення свині як уособлення гріха червоугодництва, що оскверняє [7, с. 136]). Крім того, у різних містах, і то не лише англійських, існували також обмеження на вигул коней, кіз, собак, качок тощо [20, с. 332]. Порушники каралися штрафами чи конфіскацією тварин, а безпритульних тварин могли просто вбивати, як-от гусей і свиней у Лондоні (де існувала навіть оплачувана посада вбивць свиней, причому платня залежала від кількості вбитих тварин [21, 18]).

У такому разі першими нормативними актами, спрямованими суто на налагодження санітарної ситуації слід вважати міські статuti, що забороняли класти сміття під двері сусідам чи виливати помий з верхніх поверхів просто на вулицю. Піонером у цій сфері виступив Лондон, де вже з 1309 р. залишення людських чи тваринних екскрементів на вулиці каралося штрафом за прогресивною шкалою – 40 пенсів за перше порушення, 80 – за друге [21, 18], а в 1414 р. встановили навіть грошову винагороду для тих, хто інформував міську владу про порушення санітарного режиму [3, 29]). Схожі приписи знаходимо і в інших містах [20, с. 332]. Мабуть, найбільш суворими були покарання, призначені владою Норіджа: до 20 шилінгів штрафу з позбавленням бюргерства чи вигнанням з міста, хоча на практиці суд зазвичай обмежувався накладанням менших штрафів [4, с. 310].

Ще більшою проблемою була організація прибирання та вивезення вже викинутого сміття. Не дивно, що й тут перед вело головне місто королівства. У Лондоні прибиранням вулиць займалися т. зв. «стерв'ятники» (scavengers) і «грабарі» (rakers): перші відзначали випадки порушення санітарного режиму та наглядали за другими, які займалися безпосередньо прибиранням і вивезенням сміття. Для цієї мети вже в другій половині XIV ст. використовувалися 12 возів з 24 кіньми (на 10 міських районів), а також примусова праця візників (а в подеколи – і човнярів), які перевозили пісок, гравій чи суглинок; втім, подеколи візник і «грабар» міг бути однією й тією самою особою. Окремого розв'язання потребувало актуальне для динамічно забудовуваного Лондона питання вивезення будівельного сміття. І «грабарі», і «стерв'ятники» підпорядковувалися посадовцям на рівні відповідного району (ward beadles), які стягали санітарні збори, попереджали мешканців про відповідальність за порушення санітарного режиму (маючи навіть право заарештовувати тих, хто чинив їм опір), а в окремих випадках навіть самі бралися до прибирання. Кінцева ж відповідальність за санітарний стан міста лежала на олдерменах районів, які мали повноваження обирати та призначати усіх згаданих осіб, хоча в особливих випадках таке призначення могло відбуватися на загальноміському рівні. У 1385 р. було призначено і міського «сержанта каналу», який опікувався прибиранням уже на рівні цілого міста. Крім того, в Лондоні в XIV ст. вже існували громадські звалища для сміття та гною, вміст яких згодом вивозився візниками. З'явилися навіть приватні звалища, господарі яких брали гроші за тимчасове зберігання викидів на своїй території [3, 21-23, 40-42].

Втім, як і повсюдно в Європі, найбільшу загрозу екологічній безпеці міста становили різниці (що скидали в річки тельбухи та кров забитих і часто не надто здорових тварин), чинбарі (що мусили мити в річках шкури для подальшого вичинювання), фарбувальники (що викидали побічні продукти переробки вайди на сивно фарбу – детальніше у [5, 27]) та випалювачі вапна (надто ж з переходом від деревного вугілля до викопного). Почасти це стосувалося і ковалів: зокрема, анонімний автор пізньосередньовічного вірша скаржився на «темні задимлені кузні, брудні від диму», а одна лондонська родина подала позов на сусіда коваля, стверджуючи, що від диму зіпсувалися їхнє вино та ель [11, с. 264] – проте основною причиною, що спонукала міську владу приймати акти, які обмежували або й узагалі забороняли діяльність ковалів та інших робітників по металу (зокрема, ливарів дзвонів) у межах міських стін, був, схоже, пожежонебезпечний характер їхнього ремесла.

Попервах міська влада толерувала практику викидання тельбухів прямо в річку, вимагаючи лише, щоб викидання здійснювалося під час відпливу

[1, с. 339-340] (практика викопування спеціальних ям не виправдала себе). Прагнучи заощадити час на викиданні сміття, ремісники часто скидали його з місцевих мостів або причалів. У 1370 р. лондонська міська влада, зневірившись у можливості змусити різників відмовитися від використання з цією метою одного з мостів, вдалася до крайніх заходів, просто розібравши його. Зрештою, в Лондоні, як і в Йорку, різникам дозволили збудувати спеціальний пірс, з якого вони віднині мали викидати тельбухи [16, с. 127; 18, с. 206]. Проте в окремих випадках міська влада намагалася регламентувати не лише кінцеве місце скидання відходів, але навіть і шлях до нього. У Вінчестері звичний шлях від бійні до звалища проходив крізь цвинтар місцевого собору; після неодноразових попереджень у 1420 р. спеціальним розпорядженням різників змусили обирати інший шлях (щоправда, безуспішно, адже пропонувані маршрут проходив прямо через міський ринок) [18, с. 251-253]. З цього зрозуміло, що дорогою частина викидів могла вилитися чи вивалюватися з візків (у Лондоні в 1405 р. навіть випустили спеціальне розпорядження, яким регламентували мінімальну висоту бортиків возів, що перевозили сміття [11, с. 262]); з іншого боку, вимога накривати нутрощі під час транспортування до місця скидання [5, 28] свідчить радше про намагання уникнути запаху та виду, не гідного міста. У тому ж Вінчестері регламентувався навіть розмір викидів: перед викиданням різники зобов'язані були подрібнити нутрощі на шматки не більш як 4 дюйми завдовжки [18, с. 205] (у Лондоні для цих потреб було навіть збудовано спеціальний будиночок на березі Темзи, звідки потім потрібно було діставатися човном до місця викидання [1, 349]). Менш прискіпливо регулювали обробку риби та птиці: тут головною вимогою зазвичай було недопущення викидання тельбухів надвір і усунення виробничого процесу подальше від місць скупчення людей [3, 26].

Чинбарство теж отримало свою частку заборон і штрафів від міських керманічів. В Іпсвічі в самому лише 1471 р. було оштрафовано п'ятьох чинбарів за миття шкур у громадських колодязях [7, с. 148]. Не кожне місто, однак, було готове до впровадження таких кардинальних заходів, яких було вжито щодо чинбарів у Колчестері: наказ мити шкіри лише «у власній воді на власній землі» і винятково в ямах, що не мали сполучення з річкою [22, с. 241].

Чимало порушників санітарного режиму було серед ремісників, які займалися ремеслом нелегально, не будучи членами відповідного цеху: зі зрозумілих причин вони воліли не афішувати сам факт здійснення ними виробничого процесу, тому позбавлялися виробничих викидів таємно і найпростішим шляхом. У 1340-х рр. у малому містечку Торнбері місцевого нелегального шевця Волтера Гіндвелла викрили, коли він топив у річці трупи собак [23, с. 59]. На цю думку наводить, зокрема, той факт, що в Саутгемптоні саме на фарбувальників, чинбарів і шевців, згідно з інструкцією Генріха VI від 1452 року, міська влада звертала найбільшу увагу в питанні заборони позацехового ремесла [24, с. 167].

У щойно наведеній королівській хартії було згадано і різників, проте в контексті регулювання цін на харчування, що вочевидь, виглядало більш важливим з погляду центральної та місцевої влади. Логічна гіпотеза про пріоритет продовольчої безпеки перед гігієнічними вимогами знаходить пряме підтвердження в обставинах ухвалення парламентом Вінчестерського статуту 1393 р.: на прохання лондонської влади було дозволено повернути бійні всередину міських стін на спеціально встановлені місця, адже необхідність транспортування підвищила ціни на м'ясопродукти [1, с. 349] (з цієї причини не надто вірогідним здається припущення П. Брімблкомба

про видалення екологічно шкідливих виробництв з території міста як реакцію на занадто високі ціни на їхню продукцію [25, с. 943] – тим паче, що пряме регулювання цін аж ніяк не було чимось екстраординарним для міської влади і навряд чи потребувало наявності подібних важелів впливу).

Однак не варто також перебільшувати законслухняність ремісників: королівський наказ 1361 р. про заборону різництва у межах міських стін не виконувався вповні навіть у Лондоні, під носом у королівської влади: знадобився спалах чуми 1369 р., аби порушників нарешті почали притягати до відповідальності. Наступний пароксизм нормотворчого процесу в питанні регламентації діяльності різників настав у 1379 р. і знову супроводжувався спалахом чуми; ту ж картину спостерігаємо в 1391 р. Якщо ж пригадати, що й у 1361 р., коли з'явився наказ Едуарда III, теж мала місце хоча й менш значна за наслідками, та все ж епідемія, то напрошується висновок, що очевидний хронологічний збіг не є випадковим: навпаки, заходи щодо обмеження різництва були реакцією влади на поширення хвороби. Те ж стосується і славнозвісного Кембриджського статуту 1388 р., з легкої руки Дж. Култона відомого як «перший акт [центральної влади] про міську санітарію» [17, с. 330-331] (що, втім, не вповні відповідає дійсності): саме Кембридж був головним вогнищем тогорічної епідемії [1, с. 343-348]. Значна кількість ордонансів, розпоряджень і наказів, що видавалися в «здорові» роки, не дозволяє, однак, говорити про те, що санітарно-гігієнічна політика міст мала цілком реактивний характер; можемо говорити і про профілактичні заходи. Вочевидь, спалахи хвороби лише надавали більшого пріоритету проблематиці, яка й без того була присутня в порядку денному міської влади, і переводили її на рівень загальнодержавної – такої, що потребувала втручання і з боку центральної влади. Особливо тісна кореляція між епідеміями та вжитими саме проти різників (порівняно з іншими шкідливими ремеслами) заходами, як ми припускаємо, пояснюється тодішніми як епідеміологічними, так і світоглядними уявленнями, неодмінним елементом яких була відраза до крові та нутрощів.

Інший напрям діяльності був пов'язаний з облаштуванням мережі споруд санітарного призначення. У XIV ст. почали з'являтися публічні вбиральні (common privies), що утримувалися коштом громади. Як правило, вони являли собою стічні канави (згодом викладені деревом чи навіть вишоченими камінням), над якими зводилися дерев'яні туалети типу сортир – дерев'яна дошка з вирізаною посередині діркою. Їх розміщували коло чи навіть на мостах і причалах, а також, як і в континентальній Європі, поблизу головних ринків [20, с. 332]. У Йорку вже ордонансами 1301 року було передбачено будівництво чотирьох громадських вбиралень у чотирьох кварталах міста [8, с. 181]. На середину 1420-х рр. у Лондоні, за підрахунками Е. Себіна, було від 13 до 16 громадських вбиралень на 10 районів міста (щоправда, деякі з них насправді могли бути приватними), найбільша з них – безпосередньо на Лондонському мості. Вони розташовувалися на Темзі, Волбруці чи коло міського ривчка. Вбиральня на Лондонському мості складалася з кількох будівель, причому вони, очевидно, мали кілька входів (принаймні в 1306 р. якийсь боржник примудрився втекти від кредитора, зайшовши через одні двері і вийшовши через інші); вбиральня на одному з ринків була повністю споруджена з каміння – аж до сидінь [2, с. 307-309]. Розвинутою була мережа вбиралень і у Вінчестері: відомо щонайменше про три такі об'єкти, кожен з яких по-своєму вирізнявся: найбільша вбиральня, біля міського собору, мала окреме відділення для жі-

нок, друга за розмірами, в центрі міста, являла собою фактично туалет сортирного типу з сидіннями, третю ж було засновано в 1413 р. на кошті мешканців Бак-стріт з їхньої власної ініціативи, яку схвалила міська влада [18, с. 214-216]. Також відомо про наявність вбиралень у Саутгемптоні, Гуллі, Лестері, Ексетері [26, 87].

Одночасно з цим поліпшувалося й обслуговування каналізаційних мереж. Мощені стічні канами, що почастишали в XV ст., регулярно очищувалися, а їхній вміст переміщували в річки та інші водойми, в покинуті ділянки землі навколо міста (наприклад, колишній кар'єр біля Норіджа або так і не забудований район Гуллі коло міських стін) [27, с. 168, 180], в інші ями або в поля за містом (як добриво). З цієї останньої мети найзаможніші землевласники могли навіть продавати гній і слиз [5, 28]. Очищенням систем каналізації та водопостачання займалися спеціально найняті особи: станом на 1466 р. у Лондоні з ними укладали договір на 10 років, у Бристолі ж у 1376 р. було укладено пожиттєвий контракт з робітником, який мав одержувати величезну як на ті часи зарплатню в 10 фунтів на рік (щоправда, він мав самостійно не лише очищувати, а й ремонтувати водогони). Їхнім головним завданням був нагляд за водогонима, громадські ж вбиральні очищували доволі рідко – у Кембриджі, наприклад, з 1503 р. це відбувалося раз на три роки [18, с. 215; 28, с. 118], у Лондоні – раз на два роки [29, 29]; тож не варто дивуватися, що в 1426 р. з громадських вбиралень Лондона було вивезено близько тисячі галонів (близько 4000 л) рідини [30, с. 209]. Як свідчить приклад Вінчестера, ті ж робітники, що займалися очищенням стічних каналів, могли переливати їхній вміст у ними ж викопані нові ями [5, 28]. Оплата зазвичай здійснювалася за кількістю «танів» (1 тан дорівнював приблизно 1000 л) або «труб» (так звалися посудини, в яких вивозили викиди, місткістю приблизно 0,5 тана) вивезеної речовини та була надзвичайно високою за тогочасними мірками для найманих робітників [2, с. 315-316]. Щоправда, не обходилося без непорозуміння: наприкінці XV ст. вестмінстерський асенізатор скаржився на те, що так і не одержав обіцяну платню [19, с. 224-225].

Як видно з попереднього викладу, чимало рішень центральної та міської влади приймалися як відповідь на конкретні потреби, а то й запити місцевого населення, позицію якого, таким чином, можна визнати істотним чинником в їхньому ухваленні. Опосередковано це підтверджує і той факт, що в містах, які були позбавлені права на самоврядування, впровадження санітарно-гігієнічних норм відбувалося повільніше, ніж у самоврядних містах. Це добре видно на прикладі єпископського Дарема: в місті не було жодних обмежень на діяльність різників; повна заборона викидання будь-яких видів сміття у Мілбернський струмок відбулася лише в 1510 р., а використання з цією метою місцевої річки Вер не обмежувалося жодним нормативним актом [31, с. 51-52, 150-151].

Провінційні міста часто брали за взірць рішення лондонської влади (так, текст розпорядження міської влади Ліна 1390 р. про ремонт водогонів прямо вказує на бажання запозичити «добрий лад» (*bonum regimen*), встановлений у Лондоні [7, с. 143]). При дослідженні історії провінційних міст часом важко помітити істотний прогрес в усвідомленні місцевою владою значення санітарно-гігієнічних заходів: так, за спостереженням К. Платта, у Саутгемптоні зміст ордонансів місцевих цехів та міської влади протягом XIV-XV ст. залишався майже однаковим: заборона різникам і кухарям викидати будь-які рештки тварин на вулиці міста; приписи проти випасу свиней; вимога прибирати будь-які

прибудинкові купи гною впродовж двох днів. Однак це не означає, що впродовж Пізнього Середньовіччя не сталося жодних змін у санітарному становищі міста: такі заходи, як облаштування громадських вбиралень, оплата праці прибиральника, який у 1433-1434 рр. одержав кілька пенсів за очищення цілої Інгліш-стріт від сміття, постійні видатки на ремонт систем водопостачання та каналізації не могли бути цілком безрезультатними [24, с. 171]. Можна навіть обережно припустити, що відсутність нових радикальних нормативних актів була пов'язана з тим, що вже чинні заходи визнавалися міською владою достатньо дієвими.

Як же оцінити зміни в санітарно-гігієнічному стані міст протягом пізньосередньовічної доби, зокрема, ефективність розглянутих вище заходів влади? Надзвичайно інформаційно насиченими у цьому плані є археологічні джерела. Вони не дозволяють переоцінювати рівень санітарно-гігієнічної безпеки тогочасного населення. Як показують палеопатологічні дослідження, в місті процвітали хвороботворні організми, викликані низьким рівнем санітарії та гігієни – кишкові палички, стьожкові черви та інші паразити [32, с. 240]. Зафіксовано також ознаки анемії, найімовірніше, викликані розладами шлунково-кишкового тракту, які, в свою чергу впливали зі споживання забрудненої води (втім, показово, що особливо великий відсоток хворих на анемію палеопатологи виявили на цвинтарі, де ховали мешканців Йорка, в якому система водопостачання була відсутня [28, с. 136]). Забруднене ж повітря могло спричиняти синусит [33, с. 228].

З іншого боку, археологи фіксують явища, які вказують на поліпшення санітарно-гігієнічного стану порівняно з попереднім періодом, хоча інтерпретація даних археологічних досліджень, надто ж визначення головних факторів таких зрушень, є зазвичай дискусійною. Так, встановлене археологами зменшення кількості сміття, наприклад, у Йорку протягом XV ст. можна пояснити як страхом перед забрудненням джерел водопостачання (а отже, загрозою нових спалахів чуми), так і загальним економічним і демографічним занепадом міста [34, с. 305; 35, с. 197-199]; оцінка рівня чистоти міст на основі аналізу видів комах, що зустрічаються в археологічному матеріалі, може відбивати не лише поліпшення санітарного стану протягом пізньосередньовічного періоду, а й екологічні наслідки переходу від дерев'яного будівництва до кам'яного [36, с. 65-68]; будівництво перших вимоцнених камінням стічних каналів та систем каналізації всередині окремих будинків пояснюють як страхом перед хворобами, що передаються через сморід, так і потягом мешканців міст до приватного життя [27, с. 179; 37, с. 233]. Ще важче встановити чіткий зв'язок між археологічними даними та відбитими в писемних джерелах рішеннями міської влади, але інколи це можливо (як-от у Ньюкаслі, де зафіксоване археологами поступове припинення практики облаштування смітєвих ям на задніх дворах будинків корелює з відомими історикам заходами місцевих урядовців щодо організації громадських сміттєзвалищ [33, с. 227]).

Висновки і пропозиції. Таким чином, становлення політики центральної та місцевої влади у XIV-XV ст. відбувалося головним чином під впливом тогочасних епідеміологічних уявлень населення, що виводилися на перший план повторюваними спалахами епідемічних хвороб. Русійною силою ухвалення того чи іншого нормативного акту часто ставав тиск з боку самих бюргерів, а своєрідним полігоном для випробування нових санітарно-гігієнічних заходів був Лондон, де через напружену демографічну ситуацію та значну концентрацію господарської діяльності потреба у відповіді на санітарно-гігієнічні виклики була особливо нагальною.

Навряд чи можливо надати скільки-небудь точну оцінку результативності заходів центральної та міської влади щодо поліпшення становища, проте напевно можна стверджувати, що вона була відмінною від нульової. Як писав Жак Ле Гофф, становлення та розвиток середньовічного урбанізму відбувалися в чотирьох основних напрямках: «чистота, безпека, регулярність як точне дотримання правил, краса» [цит. за: 38, с. 293]. Нема жодних підстав

вважати, що ця влучна характеристика видатного французького медієвіста стосується англійського міста менше, ніж будь-якого іншого. Перспективним напрямом досліджень є вивчення не лише об'єктивного санітарно-гігієнічного стану міст, а й суб'єктивного його сприйняття з боку тогочасного населення. Проте необхідне подальше ретельне дослідження всього комплексу як документальних, так і наративних та епістолярних джерел.

Список літератури:

1. Ernest L. Sabine. Butchering in Mediaeval London // *Speculum*. – Vol. 8. – № 3 (July 1933). – Pp. 335-353.
2. Ernest L. Sabine. Latrines and Cesspools of Mediaeval London // *Speculum*. – Vol. 9. – № 3 (July 1934). – Pp. 303-321.
3. Ernest L. Sabine. City Cleaning in Mediaeval London // *Speculum*. – Vol. 12. – № 1 (January 1937). – Pp. 19-43.
4. Peter Brimblecombe. Early urban climate and atmosphere // *Environmental Archaeology in the Urban Context*. Ed. by A. R. Hall and H. K. Kenward. (Council for British Archaeology, Research Report № 43). – London, 1982. – Pp. 10-25.
5. Keene D. J. Rubbish in medieval towns // *Environmental Archaeology in the Urban Context*. Ed. by A. R. Hall and H. K. Kenward (Council for British Archaeology, Research Report № 43). – London, 1982. – Pp. 26-30.
6. Carole Rawcliffe. *Sickness and Health // Medieval Norwich*. Ed. by Carole Rawcliffe and Richard Wilson. – London: Cambridge University Press, 2004. – Pp. 301-326.
7. Carole Rawcliffe. Health and Safety in Late Medieval East Anglia // *Medieval East Anglia*. Ed. by Christopher Harper-Bill. – Woodbridge: Boydell Press, 2005. – Pp. 130-152.
8. Carole Rawcliffe. Sources for the study of public health in the medieval city // *Understanding Medieval Primary Sources: Using historical sources to discover Medieval Europe*. Ed. by Joel T. Rosenthal. – London: Routledge, 2012. – Pp. 175-195.
9. Carole Rawcliffe. *Urban Bodies: Communal Health in Late Medieval English Towns and Cities*. – Woodbridge: Boydell Press, 2013. – 445 pp.
10. Richard Britnell. The Black Death in English towns // *Urban History*. – Volume 21. – Issue 02 (October 1994). – Pp. 195-210.
11. Caroline M. Barron. *London in the Later Middle Ages: Government and People 1200-1500*. – Oxford: OUP, 2004. – 472 pp.
12. *London Assize of Nuisance 1301-1431: A Calendar*. Ed. by Helena M. Chew and William Kellaway. – London: London Record Society, 1973. – 220 pp.
13. Susan Reynolds. *An Introduction to the History of English Medieval Towns*. – Oxford: Clarendon Press, 1977. – 234 pp.
14. Constance Classen, David Howes and Anthony Synnott. *Aroma: The Cultural History of Smell*. – London – New York: Routledge, 1994. – 248 pp.
15. Lynn Thorndike. Sanitation, Baths, and Street-Cleaning in the Middle Ages and Renaissance // *Speculum*. – Vol. 3. – № 2 (April 1928). – Pp. 192-203.
16. Philip Ziegler. *The Black Death*. – Stroud: Sutton Publishing, 2003 (1st ed.: London: William Collins&Co, 1969). – 281 pp.
17. *Social Life in Britain from the Conquest to the Reformation*. Compiled by G.G. Coulton. – Cambridge: Cambridge University Press, 1918. – 540 pp.
18. Carly Louise Deering. *Cluster and Clash? Everyday Space and the Butchers of Late Medieval Winchester, c. 1360-1420* (Ph.D. thesis). – Liverpool: University of Liverpool, 2014. – 300 pp.
19. Gervase Rosser. The essence of medieval urban communities: the vill of Westminster, 1200-1540 // *The Medieval Town: A Reader in English Urban History, 1200-1540*. Ed. by Richard Holt and Gervase Rosser. – London-New York: Longman, 1990. – Pp. 216-237.
20. David Nicholas. *The Later Medieval City, 1300-1500*. – London-New York: Longman, 1997. – 430 pp.
21. Ian Mortimer. *The Time Traveller's Guide to Medieval England*. – London: Vintage Books, 2009. – 344 pp.
22. Britnell R. H. *Growth and Decline in Colchester, 1300-1525*. – Cambridge: CUP, 1986. – 304 pp.
23. Heather Swanson. *Medieval British Towns*. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1999. – 161 pp.
24. Colin Platt. *Medieval Southampton: port and trading community, A. D. 1000-1600*. – London: Routledge, 1973. – 309 pp.
25. Peter Brimblecombe. Attitudes and Responses Towards Air Pollution in Medieval England // *Air Pollution Control Association Journal*. – Volume 26. – Issue 10 (October 1976). – Pp. 941-945.
26. Colin Platt. *The English Mediaeval Town*. – London: Paladin Books, 1979. – 272 pp.
27. David A. Hinton. *Archaeology, Economy and Society: England From the Fifth to The Fifteenth Century*. – London-New York: Routledge, 1990. – 245 pp.
28. Roberta J. Magnusson. *The Water Technology in the Middle Ages: Cities, Monasteries, and Waterworks after the Roman Empire*. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001. – 238 pp.
29. Barbara A. Hanawalt. *Growing Up in Medieval London: The Experience of Childhood in History*. – Oxford: OUP, 1993. – 300 pp.
30. Christopher Dyer. *Standards of living in the later Middle Ages: Social change in England c. 1200-1520*. Revised edition. – Cambridge: CUP, 1998. – 337 pp.
31. Margaret Bonney. *Lordship and the urban community: Durham and its overlords 1250-1540* – Cambridge: CUP, 1990. – 307 pp.
32. John Schofield, Alan Vince. *Medieval Towns: The Archaeology of English Towns in their European Setting*. – London: Equinox, 2005. – 335 pp.
33. Grenville Astill. *Archaeology and the late-medieval urban decline // Towns in decline, AD 100-1600*. Ed. by T. R. Slater. – Aldershot: Ashgate, 2000. – Pp. 214-234.
34. Francis Pryor. *Britain in the Middle Ages: An Archaeological History*. – London: Harper Perennial, 2006. – 330 pp.
35. Patrick Ottaway. *Archaeology in British Towns: from the Emperor Claudius to the Black Death*. – London: Routledge, 1992. – 241 pp.
36. Kenward H. K. et. al. *The environment of Anglo-Scandinavian York // Viking age York and the north*. Ed. by R. A. Hall (Council for British Archaeology, Research Report № 27). – London: C. B. A., 1978. – Pp. 58-70.
37. David A. Hinton. *Gold and Gilt, Pots and Pins: Possessions and People in Medieval Britain*. – Oxford: OUP, 2005. – 439 pp.
38. Ястребицкая А. Л. Средневековая культура и город в новой исторической науке. – М.: Интерпракс, 1995. – 416 с.

Чередниченко А.В.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЦЕНТРАЛЬНОЙ И МЕСТНОЙ ВЛАСТИ ПО УЛУЧШЕНИЮ САНИТАРНО-ГИГИЕНИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ ГОРОДОВ АНГЛИИ В XIV-XV ВЕКЕ

Аннотация

В данной статье анализируется деятельность органов центральной и местной власти, направленная на улучшение санитарно-гигиенического состояния городов Английского королевства в XIV-XV вв. Прослежено влияние позднесредневековых эпидемий и эпидемиологических представлений на выработку санитарно-гигиенической политики. Выяснено место охраны общественного здоровья в иерархии приоритетов центральной и местной власти. Раскрывается ведущая роль Лондона в утверждении новых требований к городской санитарии и гигиене. Показано, что принятые меры имели большую эффективность, чем до недавних пор признавалось в историографии.

Ключевые слова: позднесредневековая Англия, городская история, общественное здравоохранение, санитария, гигиена.

Cherednichenko O.V.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

URBAN SANITARY AND HYGIENIC POLICY OF CENTRAL AND LOCAL AUTHORITIES IN ENGLISH TOWNS IN XIV-XV CENTURY

Summary

This article deals with the policies of central and local authorities aimed at improvement of sanitary and hygienic conditions in English towns in the 14-15th c. The author argues that making of these policies was influenced by late medieval epidemics and views on epidemiology. The place of public health measures among other priorities in authorities' agenda is considered. London is established as a role model for other cities in the questions of sanitary and hygiene. It is shown that the measures taken were more effective than it was acknowledged in historiography until recently.

Keywords: late medieval England, urban history, public health care, sanitation, hygiene.

УДК 908(477.73)+929 Петров

ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ ПЕТРОВ (1880-1957) – НОВЕ ІМ'Я В ЛІТОПИСІ МИКОЛАЇВЩИНИ

Шпак Д.О.

Миколаївська філія

Київського національного університету культури і мистецтв

У статті, на основі архівних документів, наданих Військово-медичним музеєм Міністерства оборони Російської федерації, й матеріалів приватного архіву миколаївського краєзнавця О. Криницького, розглянуто життєвий і творчий шлях доктора медицини Олександра Миколайовича Петрова – видатного лікаря свого часу та, як виявилось під час проведення біографічного дослідження, обдарованого поета, з творчістю якого, на жаль, сьогодні мало хто знайомий навіть у Миколаєві, в якому Петров проживав у 20-50-х роках минулого століття. Матеріали, на яких побудована стаття, презентовані для ознайомлення широкому колу читачів вперше.

Ключові слова: О. М. Петров, Є. П. Тверитінов, О. Є. Петрова, м. Санкт-Петербург, Одеська губернія, м. Миколаїв, Українська РСР, краєзнавство.

Постановка проблеми. Не так давно у Миколаєві, у приміщенні Миколаївської обласної юнацької бібліотеки, відбувся урочистий вечір пам'яті, присвячений видатному лікарю свого часу – Олександру Миколайовичу Петрову (1880-1957), що проживав у Миколаєві в 20-50-х роках минулого століття. Після перших публікацій у міських ЗМІ, на адресу бібліотеки та Краєзнавчого музею, стали надходити відгуки від людей, які ще пам'ятали доктора Петрова як відомого лікаря. Цікавими виявилися листи від миколаївців, в яких старожили розповідали про великі черги біля будинку Петрова на вулиці Потемкінській (у той час вул. Одеська) з підвод, на яких мешканці не тільки Миколаївської, але й із сусідніх областей, приїжджали на прийом до ліка-

ря. Навіть вчитуючись в особисті листи Олександра Миколайовича, дослідник знаходить підтвердження великої «лікарської репутації» цієї людини. Наприклад, у приватному архіві миколаївця, збирача старовини, О. Криницького, зберігся лист, у якому мешканець Москви, пан Т. Компонеець дякує докторові Петрову за лікування його дружини та переконливо просить прийняти його під час його відпустки. Жителька селища «Полігон» розповіла О. Криницькому історію про те, як вона привезла свою матір у міську лікарню в дуже важкому стані. Місцеві лікарі, оглянувши жінку похилого віку, винесли їй фактично смертний вирок – вони заявили, що жінка безнадійна й розпорядилися відвезти її у відділення моргу (ще живу!) і покласти де-небудь у коридорі на